

Уточняется понятие «профессиональная культура», характеризуются структурные компоненты, уровни развития, функции профессиональной культуры.

The article is devoted to the analysis of forming of professional culture of the personality in the conditions of spiritual crisis due to the globalization turn of history. A concept of «professional culture» is clarified, structural components, levels of development, functions of professional culture are characterized.

Статтю подано до друку 25.10.2012.

©2012 р.

С. С. Бабич (м. Нікополь)

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСОБИСТІСНОГО СМISЛУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У період глобальних перетворень нашого суспільства в політичній, економічній, соціальній та інших сферах важливим напрямком є детальний аналіз умов організації професійної праці та професійного становлення. Зміни, які торкнулися професійної сфери на сучасному етапі, відрізняються високою динамічністю, пов'язаною з ускладненням змісту професійної діяльності, розпадом звичної системи цінностей, зміною стереотипів побудови професійної кар'єри та професійного розвитку і, у зв'язку з цим, - із втратою засад багатьох професійних ментальностей. Недооцінка психологічних механізмів та чинників, що забезпечують ці умови, веде до нехтування психологічною складовою формування особистості, і, як наслідок, – до збіднення ресурсу професійних кадрів.

Одним з ключових механізмів процесу професійного становлення фахівця вважається те, що його діяльність суттєвим чином наповнена особистісним смислом. Рівень сформованості особистісного смислу, який постає регулятором діяльності, виступає безпосередньою внутрішньою спонукальною силою та детермінантою активності суб'єкта.

Протягом довгого часу феномен смислу був і залишається у центрі уваги багатьох поколінь вчених: в працях представників вітчизняної філософії та духовної психології як її складової (М.М. Бахтін, М.О. Бердяєв, В.В. Налімов), у працях найвідоміших представників західної психології (А. Адлер, В. Франкл, К. Роджерс, Р. Мей та ін.), у фундаментальних працях вітчизняних психологів (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, О.Г. Асмолов, Б.С. Братусь, О.Є. Насиновська, Б.В. Зейгарнік, В.В. Столін, Ф.Ю. Василюк, Д.О. Леонтьєв та ін.).

Разом із тим, можна констатувати недостатність досліджень, спрямованих на вивчення змісту й динаміки особистісного смислу професійної діяльності та її проявів в ході професійного становлення. Аналіз чинників, які обумовлюють трансформації особистісного смислу професійної діяльності, надасть можливості наблизитись до усвідомлення психологічних механізмів переструктурування смислової сфери фахівців з метою її корекції у напрямку розвитку спрямованості на реалізацію професійної діяльності.

Метою статті є висвітлення результатів дослідження психологічних детермінант трансформації особистісного смислу професійної діяльності у фахівців з різними стратегіями поведінки.

Вихідною передумовою нашого дослідження є те, що людина, як носій власної смислової сфери, є істотою соціальною, а структура соціуму є ієрархічною. Природною потребою людини є, з одного боку, – бажання реалізувати себе, а з іншого - підняти на вищий щабель ієрархії, бо саме ієрархія забезпечує, по-перше, матеріальний статок, а по-друге – положення у

суспільстві. Оцінюючи свої сили, здібності та сфери їх можливого застосування, людина намагається обрати шлях, який дозволить їй задовольнити ці дві потреби. Одним з таких шляхів є професійна діяльність, але обрання тієї чи іншої діяльності обумовлюється тим, чи є смисл займатися нею. Тобто, особистісний смисл є тим внутрішнім фактором, який «оцінює» перспективність поєднання цих багато в чому суперечливих потреб.

Однак, в якості однієї з основних рис смислу науковці називають його нестійкість, схильність до трансформацій в залежності від потреб його носія, тобто особистості. В нашому розумінні трансформація особистісного смислу у широкому значенні відповідає поняттю «смислоутворювання» і являє собою процес розширення смислової сфери за рахунок включення в неї нових об'єктів і усвідомлення їх значущості для задоволення потреб.

Породження нового особистісного смислу пов'язане із співставленням об'єктивної реальності з картиною, яка існує у людини, створеною в результаті навчання, виховання, попереднього досвіду, установок тощо. Іншими словами, внутрішня логіка трансформації особистісного смислу передбачає залежність його динаміки від індивідуального досвіду налагодження особистісних зв'язків з оточуючою дійсністю, якісно своєрідного осмислення внутрішнього та зовнішнього світу.

Ця внутрішня логіка осмислення являє собою засади уявлень про цілісну картину світу завдяки різному сполученню індивідуальних особистісних особливостей як джерел смислоутворювання, в разі чого і виникають різні стратегії власної поведінки. Смисл втілює суб'єктивне, особистісне ставлення людини до світу, з одного боку, пов'язане з унікальністю її світосприйняття, з іншого – те, що вміщує у собі множину соціальних зв'язків суб'єкта. Смислові зв'язки інтегрують у єдине ціле об'єкти життєвого світу особистості, обумовлюють її дії та вчинки [3, с. 132].

Але інтеграція в єдине ціле об'єктів життєвого світу особистості, окрім конструктивного, несе в собі елемент деструкції. Мається на увазі, що кожен елемент, об'єкт або явище інтегруються смисловою сферою як такі, що до цього були включеними в систему певних взаємовідносин, тобто як носії певного смислу, який хоча і не заважає інтеграції, але вступає у суперечність із попередніми смислами. В контексті філософського принципу розвитку, саме ці суперечності слугують детермінантами розвитку смислової сфери, результатом якого, в свою чергу, є трансформація особистісного смислу.

Виходячи з цього, в основу нашого дослідження було покладено припущення про те, що психологічними детермінантами трансформації особистісного смислу професійної діяльності є суперечності в межах смислових структур одного рівня або між смисловими структурами різних рівнів смислової сфери суб'єкта професійної діяльності. Як вже зазначалося, у смислоутворюванні провідну роль відіграють особистісні фактори, відповідно, ці суперечності породжуються низкою певних особистісних властивостей, які опосередковано впливають на вибір стратегії поведінки фахівця.

Ситуація, в якій опиняються фахівці вже на початку своєї трудової діяльності, є для них проблемною, бо ставить кожного перед обранням одного з трьох можливих шляхів: здійснювати власну професійну діяльність в тому обсязі і на тому рівні, як це і уявлялось під час навчання (змістовний шлях зростання у професії), або відмовитись від своєї мрії і лише «імітувати» професійну діяльність, находячи цьому розумне виправдання (формальний шлях), чи взагалі, не витримавши тиску обставин, змінити професію на більш прийнятну з різних точок зору.

Отже, можна припустити, що занурившись у професію, людина починає розуміти, що існує змістовний шлях просунення у професії та формальний (іншими словами, кар'єризм).

Змістовний шлях керується непохитними цінностями, які виступають як властивості предмета або явища і притаманні їм не в силу внутрішньої структури об'єкта, як самого по собі,

а в силу їх залучення у сферу суспільного буття. По відношенню до людини вони слугують об'єктами її інтересів, а по відношенню до її свідомості виконують роль повсякденних орієнтирів у предметній і соціальній дійсності. В якості таких цінностей виступають явища суспільної свідомості, що виражають інтереси в ідеальній формі (ідеали і моральні нормативи, принципи). Дані форми свідомості виносять оцінку цим явищам, схвалюють або засуджують їх, вимагають їх здійснення або відсторонення. Будучи вищим рівнем смислової сфери, вони здійснюють регулюючий вплив на поведінку суб'єкта і слугують джерелом смислотворення (породження нових смислів).

Але для певної частини людства формальний шлях є більш вигідним, оскільки уявляється таким, що більш сприяє здійсненню кар'єри.

Для дослідження в якості респондентів були відібрані лише ті, які свідомо та самостійно обрали професію (мали інтерес до її змісту і пов'язували з нею майбутнє існування).

Вся сукупність досліджуваних налічувала 255 осіб. Враховуючи різні стратегії поведінки в межах професійної діяльності, досліджувані були розподілені на три групи:

1. Група фахівців, які залишитися у своїй професії, мотивовані на подальше оволодіння нею в повному обсязі, тобто обрали змістовний шлях професійної самореалізації (поглиблення власних знань, підвищення рівня майстерності у професії).

2. Група фахівців, які залишилися у професії, але обрали формальний шлях професійної самореалізації (а саме нехтування шляхом пізнання заради дій, що сприяють кар'єрному росту).

3. Група фахівців, які змінили професію (не знайшли шляхів самореалізації в своїй професії).

Підставою для такого розподілу стали розроблені нами критерії, сформульовані на основі ранжування цінностей за тестом М. Рокіча.

До групи №1 були віднесені респонденти, у яких провідне місце (1-6 місце у ієрархії цінностей) займають цінності професійної самореалізації, а саме: активне діяльне життя, цікава робота, можливість творчої діяльності, повне використання своїх можливостей та здібностей, розвиток та пізнання) – 18 осіб.

До групи №2 були віднесені респонденти, у яких ці ж самі цінності займають, в основному, останні місця в ієрархії (13-18 місце), поступаючись місцем цінностям, що не відносяться до професійної самореалізації (здоров'я, щасливе сімейне життя, любов, наявність вірних друзів тощо) – 150 осіб.

Критерієм для відбору до групи №3 був факт зміни професії – 87 осіб.

Результати спостереження, а також бесіди з представниками трьох виявлених груп дозволили нам окреслити коло проблем, детермінуючих їх поведінку і у відповідності з цим підібрати психодіагностичні методики, які дозволяють оформити та підтвердити або спростувати результати наших спостережень. Для діагностики психологічних особливостей, які породжують суперечності в межах смислової сфери фахівців, було використано наступні методики: «Методика вивчення професійної мотивації» І.Г. Кокуріної; методика «Ціннісні орієнтації» М.Рокіча; «Тест смисложиттєвих орієнтацій» Д.О. Леонтьєва; «Методика дослідження самоствавлення» С.Р. Пантелєєва; методика «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера; методика «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» у різних життєвих сферах» О.Б. Фанталової; «Методика на визначення рівня рефлексії» А.В.Карпова.

Отримані результати ми подали у вигляді табл. 1.

Зведена таблиця середніх показників вираженості особистісних особливостей у досліджуваних групах

Особистісні особливості	Група 1	Група 2	Група 3
Ціннісні орієнтації (за методикою М.Рокіча)			
Активне діяльне життя	4,80	11,38	6,61
Життєва мудрість	9,00	8,31	9,00
Здоров'я (фізичне та психічне)	5,53	2,59	3,50
Цікава робота	5,00	11,05	8,68
Краса природи та мистецтва	14,93	14,23	12,68
Любов (духовна та фізична близькість з коханою людиною)	9,73	5,36	2,93
Матеріально забезпечене життя	9,67	9,26	7,21
Наявність хороших та вірних друзів	13,07	7,03	8,50
Суспільне визнання	12,60	10,28	10,43
Пізнання (можливість інтелектуального розвитку)	6,60	12,15	12,00
Продуктивне життя (повне використання своїх здібностей)	5,73	10,87	11,14
Розвиток (фізичне та духовне вдосконалення)	6,80	12,95	9,75
Розваги (відсутність обов'язків)	15,40	12,79	15,77
Свобода (незалежність у судженнях та вчинках)	8,73	4,59	9,57
Щасливе сімейне життя	7,87	4,21	3,93
Щастя інших (людей та людства в цілому)	15,67	12,51	14,93
Творчість (можливість творчої діяльності)	8,67	15,28	15,39
Впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від сумнівів)	10,73	6,36	7,25
Смислоутворювальні мотиви (за методикою І.Кокуріної)			
Перетворювальний мотив	22,93	16,54	18,32
Комунікативний мотив	15,73	16,54	16,11
Утилітарно-прагматичний мотив	16,33	20,90	19,04
Кооперативний мотив	20,93	17,38	19,39
Конкурентний мотив	15,53	16,79	15,32
Мотив досягнення	17,40	20,15	20,43
Орієнтація на результат діяльності	61,53	54,95	54,43
Орієнтація на процес діяльності	46,53	52,21	46,39
Наявність внутрішніх конфліктів у смисловій сфері (за методикою Є.Фанталової)			
Інтегральний показник	22,4	31,6	39,6
Фактори самоствавлення (за методикою С.Пантелєєва)			
Відкритість	5,00	5,31	5,86
Самовпевненість	6,60	6,26	7,36
Самокерівництво	7,73	5,79	6,54
Відображене самоствавлення	7,00	6,10	7,04
Самоцінність	8,33	6,72	7,54
Самоприйняття	5,27	4,28	5,75
Самоприв'язаність	4,87	6,64	6,00

Внутрішня конфліктність	3,20	5,03	3,75
Самозвинувачення	2,87	3,72	3,29
Смисложиттєві орієнтації (за методикою Д.Леонтьєва)			
Загальний показник осмисленості життя	117,60	87,49	103,57
Рівень суб'єктивного контролю (за методикою Дж.Роттера)			
Респонденти з інтернальним локусом контролю (%)	53,33	28,2	57,14
Респонденти з екстернальним локусом контролю (%)	46,67	71,8	42,86
Рівень рефлексії(за методикою А.Карпова)			
Інтегральний показник	5,13	5,59	6,61

На підставі співставлення отриманих даних, був проведений психологічний аналіз детермінант трансформації особистісного смислу представників кожної з груп фахівців.

Група І. Наявність провідних цінностей професійного самовизначення (розвиток, пізнання, цікава робота, продуктивне життя) вказує на те, що представниками цієї групи обраний змістовний шлях реалізації професійної діяльності. Ці цінності породжують перетворювальний мотив, а також мотив досягнення та витісняють прагматичний мотив і мотив конкуренції. Якщо в плані підтримки змістовного інтересу до професійної діяльності ця розстановка мотивів уявляється задовільною, то в плані кар'єрного росту ігнорування мотивації конкуренції та прагматичної мотивації залишає суб'єкта незахищеним у порівнянні з колегами, зацікавленими у службовому зростанні.

Це сполучається з вираженою орієнтацією на результат діяльності та високими показниками за шкалою «самокерівництво», а також високим рівнем осмисленості життя. Тобто націленість на результат діяльності продовжує утримувати представників даної групи у професії, самокерівництво вказує на наявність керівного впливу, а високий рівень осмисленості життя говорить про свідоме ставлення до цінностей.

Разом із тим, наявність внутрішніх конфліктів у таких життєвих сферах, як «любов», «матеріальне забезпечення життя» та «впевненість у собі» з одного боку підтверджують низький рівень прагматизму та конкуренції, недостатнє матеріальне забезпечення, а також відсутність впевненості у собі, але з іншого боку, слугують постійним джерелом актуалізації мотиву, і, відповідно, джерелом розвитку в межах професії.

Високі показники за шкалою «самоцінність» можуть вступати у суперечність з нереалізованим прагматичним мотивом та мотивом досягнення в силу того, що самооцінка та оцінка фахівця керівництвом та суспільством істотним чином різняться між собою.

Усвідомлення того, що прагматичний мотив знаходиться на останньому місці ієрархії, не заважає йому вступати у суперечність із перетворювальним мотивом, оскільки прагматичний мотив є присутнім, хоча і пригніченим.

Фундаментальною суперечністю ми вважаємо міжрівневу суперечність між цінністю «пізнання» та «розвиток» та прагматичним мотивом. Ця суперечність породжує внутрішньорівневу суперечність між перетворювальним мотивом, який обумовлюється соціокультурними цінностями та прагматичним мотивом, який обумовлюється природними потребами.

В якості висновку можна сказати, що поглиблення змісту професійної діяльності порівняно з уявленням про неї в процесі навчання у вищому навчальному закладі, здійснило вплив на змінення її форми. Тобто, збагачення змісту смислової сфери шляхом притоку нової інформації у ході професійної діяльності відбилась на зміненні її форми, що знайшло

вираження у змінненні домінування певних її структурних елементів за рахунок усвідомлення наявності суперечностей між ними та їх ефективного розв'язання.

Сам факт того, що фахівець залишається у професії та бажає реалізуватися в ній, свідчить про те, що суперечності розв'язуються продуктивно, тобто має місце високий рівень смислової регуляції, а значить функціонування смислової сфери.

Група II. Стійке сполучення таких ціннісних орієнтацій як суспільне визнання, впевненість у собі та матеріально забезпечене життя свідчать про вибір представниками цієї групи формального шляху реалізації професійної діяльності. Вибір цієї стратегії опосередковано підтверджується тим, що на останніх місцях знаходяться такі ціннісні орієнтації, як цікава робота, пізнання та розвиток. Однак, не дивлячись на збіг домінуючих орієнтацій, нескладно помітити суперечність між орієнтацією на суспільне визнання та на впевненість у собі, оскільки впевненість у собі знаходиться в залежності від суспільного визнання, а безсумнівним наслідком останнього є міжособистісні суперечності між суб'єктом та колективом.

Сполучення прагматичного мотиву з мотивами досягнення та кооперації свідчать про спрямованість діяльності на набуття суспільного статусу. Слабке вираження мотиву перетворення підтверджує вибір представниками цієї групи найбільш ефективного кар'єрного шляху.

Звертає на себе увагу суперечність між діадою мотивів «прагматизм-досягнення» та «кооперація». Сутність суперечності полягає в тому, що суб'єкт усвідомлює необхідність кооперації з метою досягнення кращого результату і одночасно перешкоду у вигляді конкуренції за володіння цим результатом.

Це сполучається із самоприв'язаністю (прийняттям себе таким як є), тобто небажанням розвиватися і, відповідно, явною тенденцією до самокерівництва як прийняття рішень на стабільно зафіксованому рівні знань, який, на їх думку, є достатнім для успішного функціонування у професії.

Показник екстернальності локусу контролю, тобто спрямованості на зовнішні фактори, опосередковано підтверджує низький показник ціннісних орієнтацій та творчість, пізнання та розвиток. Середній рівень осмисленості життя уявляється достатнім для представників цієї групи, оскільки домінуюча стратегія поведінки в цілому відповідає притаманним цій групі цінностям та смислоутворювальним мотивам.

Проте, наявність достатньо високого рівня конфліктності у смисловій сфері узгоджується з високим рівнем рефлексії, а отже, усвідомленням формальності обраного шляху.

Наявність провідних цінностей та мотивів, не пов'язаних із професійною діяльністю, свідчить про те, що на етапі зіткнення з практикою відбулася трансформація особистісного смислу в силу того, що змінилось уявлення про професійну діяльність порівняно з етапом навчання у вищому навчальному закладі.

Група III. Одним із наслідків переструктурування смислової сфери є відмова від професії у пошуках можливості реалізувати себе. Орієнтація на конкретний результат діяльності пояснює відмову представниками цієї групи від професії як неможливість його досягнення (конкретного продукту в плані власної реалізації). Наявність мотиву перетворення свідчить про те, що цим продуктом є не посада або статус, а створення чогось нового.

Збереження мотиву перетворення, не дивлячись на відхід від професії пояснюється стійкою цінністю до пізнання та частково відсутністю високого рівня осмисленості життя (мається на увазі можливість обґрунтування можливості залишитись у професії).

Однак, наявність високого рівня рефлексії при низькому рівні осмисленості життя можна пояснити високою інтернальністю (тобто обмеженістю рефлексії за широтою та розвитком її вглиб).

Смислова сфера представників цієї групи характеризується найбільш вираженими у кількісному та якісному відношенні конфліктами.

Факт уходу з професії можна пояснити суперечністю між цінностями «пізнання» та «матеріально забезпечення життя», «пізнання» та «сім'я».

Обрання іншої професії дає можливість реалізації цінності «пізнання» та «активне діяльне життя». Відсутність високого рівня осмисленості життя пояснює обмеженість стратегії поведінки. В результаті суперечності між смисловими структурами відбулася трансформація особистісного смислу професійної діяльності, наслідком чого стала відмова від своєї професії.

Стосовно цієї групи смислова регуляція поведінки визначається іншим ціннісним змістом, який спрямовує поведінку на ту галузь суспільного життя, яка відповідає цим цінностям. Про це свідчить пізнавальна активність та бажання зберегти впевненість у собі та власних силах. З іншого боку, вони отримують можливість збільшення матеріальних благ (прагматичний мотив), збереження сім'ї. В результаті відмови від професії в якості деякої моральної компенсації залишається можливість збереження конкурентоздатності (мотив досягнення) свободу спілкування (комунікативний мотив), самоцінність та впевненість у собі. За рахунок нарощування сили суперечності смислова сфера втрачає можливість її урегулювання, тому, на нашу думку, суперечність, яка має місце, лише знімається, але не розв'язується.

Перспективою нашого дослідження буде подальше вивчення суперечностей між структурами смислової сфери, а також розробка структурно-функціональної моделі смислоутворювання, яка пояснить зв'язок варіантів трансформації особистісного смислу професійної діяльності з різними стратегіями поведінки фахівців.

Література

1. Асмолов А. Г. О предмете психологии личности / А. Г. Асмолов // Вопр.психол. -1983. - №3. - С.118-125.
2. Соколова Е. Т. Проективные методы исследования личности / Е. Т. Соколова. - М.: Изд-во. Моск. ун-та., 1980.- 150 с.
3. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности /Д. А. Леонтьев. – М.: Смысл,- 2003. – 487 с.
4. Семенова В. В. Качественные методы: введение в гуманистическую социологию / В. В. Семенова. – М.: Добросвет, 1998. – 292с.

Статья посвящена проблеме трансформации личностного смысла профессиональной деятельности у специалистов с разными стратегиями поведения. Личностный смысл рассматривается как одна из структур смысловой сферы, как стержневая основа профессиональной деятельности и важный фактор ее успешности. На основании эмпирических данных, полученных во время исследования, выявлены и проанализированы сочетания личностных особенностей, которые обуславливают противоречия между смысловыми структурами и являются детерминантами трансформационных изменений в смысловой сфере специалистов.

The article is devoted to the problem of transformation of personality sense of professional activity for specialists with different strategies of behaviour. Personality sense is examined as one of the semantic sphere' structure, the foundation of professional activity and important factor of its success. On the basis of the empiric data, combinations of personality features that stipulate contradictions between semantic structures and determine transformation changes in the semantic sphere have been found and analysed.

Статтю подано до друку 23.10.2012.